

כלואות

שתלטנות קיצונית בזוגיות

מפתח להבנת תופעה מגדרית שקופה

ד"ר אילנה קוורטין

בהוצאת גמא, 2021

הספר משרטט לראשונה את קווי המתאר של תופעה חברתית מגדרית קשה וחשובה שלא הוגדרה עד כה – **שתלטנות קיצונית בזוגיות**. תרומתו של ספר זה היא בהנחת תשתית רחבה לשיום (naming) של תופעה מגדרית חמורה אשר לא הומשגה או הוכרה עד כה, ובהצעת מענה משפטי לה. במסגרת המחקר שעליו מבוסס ספר זה ראייתי עשרות נשים שחיות, או חיו בעבר, בתנאים של שתלטנות כזו. אני מגדירה בספר את תופעת השתלטנות הקיצונית על סמך עיבוד יסודי ושיטתי של ראיונות עומק איכותיים שערכתי עמן. מדובר בנשים יהודיות ישראליות המצויות, או נמצאו בעבר בזוגיות הטרוסקסואלית, ובהן חילוניות/דתיות/חרדיות, אשכנזיות/מזרחיות, נשים ממעמד סוציו-אקונומי גבוה ונמוך, תושבות העיר והכפר. מהמפגשים עמן למדתי שזוהי תופעה חברתית החוצה מאפיינים חברתיים ותרבותיים.

למרות קיומה של התייחסות בתרבות ובמשפט למקרים של אלימות פיזית כלפי נשים במערכות יחסים, התנהגויות ופרקטיקות נוספות טרם זוהו ונבחנו והן חסרות תיאור מילולי מתאים בכלל ובשיח המשפטי בפרט. ספר זה מציע הסתכלות על מכלול תחומי החיים שבהם התופעה קיימת, בחינת התשתית התרבותית שעל מצעה היא משגשגת, הבנת הנזק העצום והחבוי שנשים רבות החיות בינינו חוות והצעה למבט חברתי מחודש על תופעה שעד כה לא ניתן לה שם.

שתלטנות קיצונית בזוגיות מוגדרת בספר זה כמעריך של התנהגויות דכאניות שאינן כוללות אלימות פיזית, שכן הזוג כופה על האישה בתחומים שונים. תכליתן של שלל ההתנהגויות והפרקטיקות המכוננות שתלטנות קיצונית היא לאפשר שליטה של בן הזוג באישה ובכך לבסס, לחזק ולהגדיל את מעמדו הגברי הפטריארכלי – בעיני עצמו, בעיני האישה ובעיני אחרים. השתלטנות הקיצונית נועדה להפוך אותו מבן זוג של האישה לבעלים שלה. כלל ההתנהגויות הדכאניות המופעלות בקשת רחבה של תחומים בחיי היומיום – כלכלה, תעסוקה, השכלה, היחסים האינטימיים, חינוך ילדים, פנאי, התייחסות למראה חיצוני, קשרים עם המשפחה הגרעינית של האישה ועם חברות וחברים ועוד – משיגות מטרה זו על ידי הקטנת האישה, השפלתה, ביזויה וביושה.

בהיבט החומרי למשל בן הזוג מגביל את נגישות האישה לחשבון הבנק ולנכסים הפיננסיים של המשפחה. התנהגויות אחרות הן שתלטנות מינית וכפייה מינית, וכן שתלטנות מילולית מסוגים שונים, השפלה, ביזוי והקטנה והתעללות פסיכולוגית, פיקוח על הלבוש, הגבלה של חופש התנועה וחיוב בדיווח מתמיד לבן הזוג על לוחות זמנים או פעולות יום-יומיות, וכן הגבלת גישתה של האישה להשכלה או לתעסוקה לשם התפתחות עצמית, ומניעה של נהיגה ברכב או הנפקת רישיון נהיגה. במתכונת בלתי מוקצנת, כל אחד מסוגי ההתנהגות הללו עדיין שכיח ורווח בחברה הישראלית. סוגי ההתנהגות הללו הם כה מוכרים ומקובלים עד שהם שקופים למתבוננים, אין להם שמות המבטאים את נזקייהם והם אינם מזמינים גינוי ושליטה ציבוריים. כמעט בלתי אפשרי להצביע על הנקודה שבה כל אחד מהם הופך לקיצוני במידה שאינה נסבלת. נוסף על כך, אף לא התנהגות מסוימת אחת

כשלעצמה מבין אלה נתפסת כחמורה דייה כדי להצדיק התערבות של גורם חיצוני ובוודאי לא של המדינה.

במסגרת משימת שיום התופעה, זיהיתי בראיונות הרבים שערכתי עם נשים שישה רכיבים יסודיים של שתלטנות קיצונית בזוגיות, המתגלים מבעד לשונות בסוגי הפרקטיקות ובעוצמתן: (1) שתלטנות באמצעים מילוליים ונפשיים; (2) שתלטנות כלכלית; (3) שתלטנות מינית; (4) שתלטנות באמצעות הגבלות; (5) שתלטנות באמצעים פטריארכליים; (6) שתלטנות ביחס להשכלה והתפתחות אישית.

שתלטנות באמצעים מילוליים ונפשיים: הטחת עלבונות, גידופים והאשמות שווא, היטפלות קנטרנית למעשי בת הזוג והכפפתה לאיומים והפחדה; בני הזוג מערערים את התובנות הבסיסיות ביותר של הנשים, גורמים להן לחוש משוגעות, חסרות ישע ותלותיות. לא תמיד הנשים מצליחות להסביר אילו היבטים מהשיח בינן לבין בני זוגן מצויים בקטגוריה זו, ולא אחת הן מתקשות "לשים על זה את האצבע" בבואן לתאר או למסגר במילים את התחושות והחויות שלהן. תורמת לכך העובדה ששתלטנות מילולית ונפשית נשתלת ונטמעת אט אט, ורק במבט לאחור הנשים מפנימות את המצבור העצום והמנמיך.

שתלטנות כלכלית: חסימת מידע על כספי המשפחה וגישה אליהם; הנשים חזרו וסיפרו על המידור שלהן מכל משאב כלכלי השייך לשני בני הזוג. שליטת בני הזוג ברכוש ובכספים המשותפים באה לידי ביטוי בכך שהם ניהלו או ביצעו את כל הפעולות הקשורות בכלכלת המשפחה, לרבות קניות, תשלום חשבונות וכדומה. הפרקטיקות שאני מכנה שתלטנות קיצונית עשויות אף להיות "נורמטיביות" שכן הן מופיעות בחלק גדול ממערכות היחסים, הן הפתולוגיות והן הנורמטיביות. הן מבטאות יחסי כוחות ממוגדרים, שבהם לבני הזוג יש כוח כלכלי עודף והנשים מוגבלות פיננסית ונמנע מהן מידע בסיסי.

שתלטנות מינית: שתלטנות מינית משמעה כפייה מינית, פגיעה מינית או תובענות מינית שאינה מתחשבת ברצונה החופשי של האישה, או לחלופין התעלמות מיוזמותיה המיניות באופן המבטל את תחושת הסובייקט שלה. הפגיעה נעשתה בדרכים שונות שאף נדמות הפוכות – עבור מרביתן דובר ביחסי מין בכוח וללא הסכמה – אונס – ואילו עבור מקצתן הפגיעה התבטאה בסירוב להיענות להזמנותיהן לקיום יחסי מין. הפגיעה במיניות נחווה על ידי הנשים הללו כמחיקה של רכיב בזהותן המתחבר גם לרכיבים אחרים כגון היותן אימהות, בעלות מקצוע, חברות ובנות משפחה, ומשפיע עליהם.

שתלטנות באמצעים פטריארכליים : יחסו הפטרוני של הגבר לבת זוגו כאילו היא קטינה או חוסה הנתונה למרותו ולפיקוחו הצמוד, זקוקה לאישורו לכל מעשה, אינה אוטונומית להחליט על דעת עצמה החלטות שהחוק מתיר לה ואינה זכאית לפרטיות; רוב המרואיינות סיפרו שבני הזוג שלהן התנהגו כלפיהן כאבות ולא כשותפים לחיים. מיצוב היררכיה פטריארכלית ברורה של אב ובת – חזק וחלשה, בגיר וקטינה – שירת את הצורך של בני הזוג להגדיל את מעמדם בכלים פטריארכליים, ואילו ההקטנה המתמדת וההנמכה של נשותיהם ל"קטינות נצחיות" נועדו לשמר את ניצחונם ב"משחק סכום אפס" מתמשך. במערכת ערכים שאינה רואה באישה סובייקט אוטונומי, התייחסות כזו היא למעשה החפצה. החוקים והנורמות מחזיקים את הנשים הללו במעמד נחות קבוע, תוך מניעה של חירויות בסיסיות במרחבים שונים. דעתן של הנשים במערכת כזו היא שולית ומשנית, ולכן קבלת ההחלטות נעשית ללא התייעצות עימן.

שתלטנות באמצעות הגבלות : הגבלת חופש התנועה של בת הזוג, למשל הגבלת השימוש שלה ברכב המשפחה, והגבלת קשריה החברתיים עד כדי בידודה המלא אף ממשפחת המוצא שלה; הצרת צעדי הנשים בחיי היום-יום שלהן מבחינת חירותן, זכותן לחופש תנועה, זכותן להחליט החלטות על חייהן ולטפח יחסים עם האנשים שעמם היו בקשר. המרואיינות סיפרו כיצד הוגבלו קשריהן עם קרובים ובני משפחה, כיצד הוגבלה פרטיותן באמצעות הקלטות, וכיצד הוגבל חופש התנועה שלהן – הן בחיוב לדווח לבני זוגן על מקום הימצאן והן באיסור לנהוג ברכב המשפחה. בני הזוג בודדו אותן תוך כדי השמעת ביקורת מתמדת על האנשים שעמם הן היו בקשר. חסימת גישתן למשאבים שהם ברורים מאליהם עבור נשים בגירות אחרות בישראל מדגישה את העוול שנעשה להן ואת הפגיעה בהן.

שתלטנות ביחס להשכלה והתפתחות אישית מתייחסת לשליטתו של בן הזוג בלימודיה של בת זוגו או בעיסוקיה המקצועיים. הגברים ביקשו להגביל את התפתחותן של הנשים רק עד לגבול שמשרת אותם, ובפעולותיהם סירבו לראות בנשים סובייקט עצמאי שזכאי לפתח את עצמו. היציאה לעבודה הותרה להן במקרים שהיא נתפסה כמשרתת את מטרותיהם של בני הזוג בפרנסת הבית. המרואיינות העידו שאחד המניעים הסמויים שבגינם אפשרו להן בני הזוג לעבוד היה ההנחה שעבודה מגבילה את זמנן ואת עיסוקיהן וממסגרת אותן לתפקידים שיועדו להן.

מבנה הספר

לספר ארבעה חלקים. החלק הראשון מתאר את המחקר, המפגש עם הנשים, ואת סיפורה של ריקי. בחלק השני שישה סיפורי חיים מתוך הראיונות שערכתי עם נשים. החלק השלישי מציע ניתוח ותמות משותפות לכלל הראיונות וההתנהגויות ואילו החלק הרביעי מציג מענים להתמודדות עם התופעה, משפטיים ואחרים.

קטעים לדוגמה

מתוך הפרק הראשון : בשנת 2012 התחלתי ללמד שיעורי זומבה במושבים באזור הדרום, הקרובים לאזור מגוריי. במהלך השיעורים פגשתי את נשות האזור ובמשך השנה התוודעתי לסיפוריהן

האישיים. במסגרת זו פגשתי את ריקי (שם בדוי), שהייתה אחת מהמתאמנות בחוג. במפגשנו הראשון הייתה ריקי בשנות השלושים לחייה, נשואה כשמונה שנים. היא עסקה בעיקר בגידול ארבעת ילדיה. חיי היומיום שלה נחלקו בין הנקת בתה התינוקת, צחצוח ומירוק הבית, בישול ארוחות צהריים וערב, איסוף הילדים מהגן ומבית הספר וטיפול בהם, ומתן מענה לצרכיו של "בעלה".

"את רואה את הרכב שחונה פה מחוץ לבית?" היא שאלה, "בעלי לא מרשה לי לנהוג בו, למרות שיש לי רישיון נהיגה. הוא מסיע אותי לכל מקום, גם אם זה לסופר". עוד סיפרה ריקי כי היא אינה רשאית להחליט לאן או מתי תיסע. נאסר עליה אפילו לנסוע לבקר את אמא שלה שמתגוררת רחוק. בן זוגה סגר אותה בבית ואסר עליה לצאת ללא רשותו. "והמטבח הזה?" המשיכה, "אני מבלה פה שעות כל יום כי הוא אוהב ארוחות חמות שלוש פעמים ביום ואני צריכה להעמיד סירים. הוא אוהב שהכל טרי ומכריח אותי לזרוק סירים שלמים אחרי כל ארוחה". בן זוגה אף הקציב לה זמן לביצוע פעולות יום-יומיות: "יש לך חצי שעה לצבוע את השיער"; "למה את מורידה שערות כל בוקר? תעשי את זה פעם בשבוע"; "את יוצאת לגן שעשועים לחצי שעה וחוזרת!"; "את מביאה את הילדים וחוזרת מיד הביתה!" ועוד. הוא גם הגביל את גישתה לכספים ולחשבון הבנק: "הוא מסיע אותי לסופר ומחכה בקופה. כשאני מגיעה עם עגלה עמוסה, הוא עובר פריט פריט, שואל על כל פריט שבחרתי, מעיף פריטים מהעגלה, ומעביר כרטיס אשראי בקופה. אני אפילו לא יודעת באיזה בנק החשבון שלנו או כמה כסף יש בו".

ריקי תיארה בפני באריכות, באותו מפגש ובמפגשים נוספים שערכנו, כיצד בן זוגה השפיל, ביזה והקטין אותה. הוא נהג לקלל אותה, להאשים אותה בכל מה שהתקלקל או התרחש בבית, הגביל אותה בבחירת הלבוש היומיומי שלה: "הוא זרק לי את כל הטייצים מהארון", ובבחירת צבע שערה: "אני מתה על שחור. הלוואי ויכולתי לצבוע לשחור. הוא – רק בלונד, אז אני צובעת לבלונד". הוא בודד אותה ממשפחתה ומחבריה, עבר על רשימת אנשי הקשר במכשיר הטלפון שלה ומחק מספרים של נשים שאינו מחבב, דרש שתדווח לו במהלך היום על כל מעשיה, גם על זמני המקלחת שלה, ואף בא אליה בתביעות מיניות, גם כשלא רצתה בכך. עוד סיפרה שכן זוגה אינו מרשה לה ללמוד או לעבוד או לעסוק בהתפתחות עצמית מסוג כלשהו.

במילים אחרות, היה עליה לבקש מבן זוגה רשות ואמצעים לבצע כל פעולה פשוטה. הוא שלט בה גם כשנמצא במרחק רב, והיה עליה לדווח לו טלפונית על פעולותיה. כששאלתי את ריקי אם בן זוגה מכה אותה, ענתה בשלילה. "הלוואי שהיה מרביץ לי", אמרה, "אז היה שם למה שאני עוברת והייתי יכולה ללכת למקלט לנשים מוכות".

הופתעתי לגלות שריקי לא הביעה רצון להתגרש או לעזוב את ביתה. היא אמרה שהיא אוהבת את בן זוגה וגאה בבית שבנתה. לדבריה, היא נאבקה לגדל את ילדיה בזיעת אפה ואינה מעוניינת להרוס את המבנה המשפחתי. נוסף על כך, היא חששה שתמצא עצמה מסתובבת ברחובות עם ארבעה ילדים קטנים "כמו הומלסית" במילותיה, ללא תמיכה כלכלית ובחוסר ודאות.

ריקי תיארה באוזניים מצב של דיכוי, פגיעה בזכויות והגבלות חמורות שדומה כי הוא מעיד על פתולוגיה, אך לחוויותיה לא היו שם, הגדרה או המשגה משפטית. לראשונה בחיי המקצועיים לא הצלחתי לתרגם את חוסר הצדק המובהק ששמעתי ל"סיפור משפטי". מנקודת מוצא זו יצאתי לפעולה כפולה: חיפשתי מקרים דומים נוספים, כדי לבחון אם מדובר בתופעה חברתית רחבה ואם ניתן למצוא מכנה משותף לסיפורים של נשים שונות, ובמקביל לכך בחנתי את כל ענפי המחקר הרלוונטיים כדי להבין היכן משתלבת התופעה שזיהיתי.

בפרק השני תפגשו את סיפוריהן האותנטיים של שש מהנשים שראיינתי. סיפוריהן מוצגים תוך שטטוש זהותן. מרבית הנשים המתארות חיים תחת שתלטנות קיצונית מספרות שבראשיתו היה הקשר הזוגי חם ונעים, לפעמים אפילו מענג ומפנק. ההתנהגויות הקשות של בן הזוג החלו על פי רוב בנקודת ציון מובחנת: היריון, לידת ילד, יציאת האישה לעבודה מחוץ לבית, משבר כלכלי. ההצקות, ההגבלות וגילויי הקנאה לא הופיעו בבת אחת במלוא כיעורם, אלא הלכו וגברו "בטפטופים", כפי שמכנה זאת אחת המרואיינות. חברה אחר חברה נפסלו בשל "מומים" שונים שייחס להן בן הזוג; בגד אחר בגד ספגו ביקורת; קנייה אחר קנייה הושמצו כמיותרות; התנהגות אחר התנהגות הושמו ללעג מסיבות שונות. הביקורת תכפו והלכו, הסגנון נעשה בוטה, הטונים עלו. בן הזוג לעג יותר ויותר להבנת המציאות של בת זוגו, לתגובותיה, להתנהלותה; הוא הטיח בה בתדירות גוברת ובעוצמה הולכת ומחריפה שהיא אינה חכמה, אינה משכילה, אינה מבינה דבר, אינה עקרת בית טובה, אינה אם ראויה.

הנשים נחלשו מהערה להערה, מביקורת לביקורת, מיום ליום. הן חיו בחרדה גוברת והולכת מפני שיחות טלפון שנועדו לבדוק היכן הן ומה הן עושות, הערות משפילות, סצנות קנאה. הן התנתקו מחברות ומבני משפחה כדי להימנע ממצבים שבהם יאלצו לגלות את העובר עליהן ולעמוד במטר שאלות ועצות. מיום ליום הן צמצמו את פעילותן וצנזרו את עצמן – והכל כדי להקטין את החיכוך ואת המתח.

כאשר הפגיעות הצטברו לממדים שבעיני אנשים אחרים הם בלתי נתפסים, הנשים כבר היו מורגלות בהן ולא נחרדו; הן כבר למדו להסתיר אותן, להדחיק אותן, לעקוף אותן ולשרוד איתן. הן חיו ככלואות, כשבויות. רבות מהנשים המשיכו להאמין שבן הזוג אוהב אותן, שהוא אב טוב, שהוא מפרנס את משפחתו בכבוד. הן האמינו שגם במשפחות אחרות זה ככה, שעם מישהו אחר לא יהיה להן טוב יותר, ושבסך הכל חייהן וחיי משפחותיהן טובים.

מתוך סיפורה של אגם: "ההצטמצמות שלי הייתה תמיד במערכת היחסים שלנו. קודם כל ביקורת: על איך שאני מתלבשת, על האהבות שלי, על הפילוסופיה שלי, על הלימודים שלי. להפוך את זה לשטות, להפוך את זה למשהו פחות חשוב מהדברים שלו. הוא בעל הכוח, והוא כל הזמן ניסה להוריד אותי למטה, להדגיש שאני באה מכלום ושהוא העשיר הגדול; שאני פרובינציאלית והוא איש העולם הגדול. שמעתי את זה כמו מנטרה במשך שנים! גם אם את לא מאמינה לזה, משהו בך נסדק. כי את כבר לא את. כי את לא במקום שרואה אותך. גם אם את לא מאמינה ואת רואה שזה מרגשי נחיתות, משהו בך מתפרק בפנים כי לא רואים אותך. זה טפטופים, טפטופים, טפטופים. כל הזמן טפטופים.

היה גם מנעד של הערצה מוגזמת והשפלה מוגזמת, משהו לא מותאם. אל תעריץ אותי ואל תשפיל אותי, תראה אותי! זה תחום הביניים. והמקום הזה של לראות הוא כנראה מסובך. הנתינה עבורו הייתה בכסף. כרטיס אשראי. הוא נתן את זה ואז היה פטור מיתר הדברים: "אני נותן לך אוֹפֶר, תגידי תודה. נשים עם ילדים מנקות, עובדות, מה את עושה? את לא עושה שום דבר. את לא מעריכה שום דבר שאני נותן לך! איך את עוד מתלוננת?! "כי רציתי גם יחס, שיחה, תשומת לב, אולי סקס על הדרך ככה. "איפה שלא תהיי, ככה גידלו אותך, להיות לא מסופקת". והיה חוזר שוב ושוב: "ההורים שלך דפקו אותך". אלה היו האמירות."

מתוך סיפורה של נילי: "אני נזכרת בכל מיני סיטואציות וזה מאוד קשה. כי היום אני במקום אחר לגמרי, אני לא אותו בן אדם. היום אני מסתכלת על עצמי ושואלת איך הסכמתי? איך זרמתי? איך קיבלתי את הכל כדברים פשוטים ומובנים מאליהם כשזה לא אמור להיות ככה?! היום אני לא אותו בן אדם. אבל כבר עברתי את השלב שכעסתי על עצמי על שהסכמתי לחיות במערכת יחסים כזו, ומה זה אומר עליי שהסכמתי להיות בזוגיות כזו. עכשיו אני בזוגיות חדשה, אבל עדיין אני לוקחת את השריטות האלה איתי.

אומנם לא חוויתי אלימות פיזית מעולם, אבל כן הרגשתי מאוימת. בעיקר לקראת הסוף. בתחילת תהליך הפירוד הרגשתי מאוימת פיזית והוא גם אמר שהוא יפגע בי פיזית. אבל עוד קודם בחיים הזוגיים שלנו היו סיטואציות שהלכו לכיוון הזה של אובדן שליטה והתפרצויות, סיטואציות שהיו יכולות לפגוע פיזית. אני אתן דוגמה: פעם אחת הוא מאוד מאוד כעס על משהו שאמרתי. נסענו ברכב, הילדים מאחורה, אני ישבתי לצידו והוא נהג. אז עוד לא היה לי רישיון נהיגה. הנה עוד אלימות, תמיד לא היה כסף לרישיון בשבילי. התחלתי ללמוד והוא נתן לי את ההרגשה שאני בחיים לא אעבור טסט, ואחרי שני טסטים הוא אמר לי שכבר אין כסף ו"תקשיבי, אי אפשר ככה, אי אפשר לבזבז את הכסף הזה". והרי אני עבדתי והרווחתי כסף! בקיצור, הוא נהג ברכב כועס ואז הוא עשה סיבובים נורא חדים, סיבובי הגה אלימים, בלימות מהירות, נהיגה לא זהירה. הרגשתי שזה כדי להפחיד אותי ונלחמתי עם עצמי לא להגיד מילה, לא "תפסיק" ולא "תנהג יותר בזהירות". הכל כדי להפחיד אותי, כדי לגרום לי להבין שלא כדאי לי להרגיז אותו.

חיים שלמים את מנהלת מערכת יחסים לא בריאה ואת לא קולטת שהיא לא בריאה, את חושבת שככה צריך להיות. בחברה שלנו מלמדים אותנו שכדי שיהיה שלום בית צריך לשמור על מבנה משפחתי מאוד מסוים, אחרת זה לא ילך, ואז הנשים צריכות מראש להקטין את עצמן. בתור נערה הייתי מאוד דעתנית. גם במשפחה הגרעינית שלי תמיד הייתה לי דעה. כשנכנסתי לזוגיות, חשבתי שאני צריכה להקטין את עצמי באמת, שככה זה צריך להיות. וחלק מההקטנה פירושה לתת לו לנהל את חשבון הבנק ולשתוק. אז זה לא רק פחד שלי שהנישואין האלה לא יצליחו, אלא שאני גם מצייתת להסללה חברתית. כלומר זה גם פחד של כל אישה לשמור על הנישואין וגם הסללה חברתית מאוד מאוד חזקה."

מתוך סיפורה של רחל: "אז לא קראו לזה אלימות, אבל היו לזה כל מיני ביטויים. למשל, לשכנע אותי שוב ושוב לקיים איתו יחסי מין, למרות שהייתי דתייה. פשוט ללחוץ עליי עוד עוד עוד, ובכל פעם אחרי שעשינו את זה והרגשתי רע, אז הוא היה בא ומנחם אותי. כאילו כל הזמן מין קטע כזה שהוא הופך אותי לחלשה, ואז בחולשה שלי הוא מציל אותי. ממש גלגל כזה. הוא גם היה מדבר אליי מאוד לא יפה, אבל לא משהו שהדליק לי נורות. אני חושבת שבכלל לא ידעתי שיש דבר כזה נורות, כי לא היה שום דבר שהפחיד אותי. היחסים בינינו הידרדרו והגיעו כבר למשהו כמו אונס, לטראומות יותר רציניות. אני פשוט הדחקתי את הכל. הוא היה משכנע אותי שככה החיים, ככה כולם. לא שיתפתי אף אחד בזה. וזה הלך ונהיה ממש גרוע – הוא התחיל להיות יותר ויותר אובססיבי. אחרי שנתיים בערך, הגעתי למצב שהרגשתי שכאילו אני עם בעלי, אבל הוא כמו האויב שלי. ואני לא מבינה שהוא האויב שלי, כי הוא פוגע בי, ואז הוא בא להציל אותי, ואני כבר לא יודעת במי לתת אמון.

נוסף לכל ההתנהגויות האלה שלו, הוא גם הגביל אותי מאוד עם הכסף. אם הייתה לי איזו הוצאה, הוא מיד היה "עולה" על זה, ואז היו חקירות למה ומה. באותו זמן עבדתי קצת כדי שיהיה

לי מזומן לקנות לילדים אוכל שהם אוהבים, כי הוא היה קונה רק מה שהוא אוהב. ובכלל, הוא היה אחראי על הקניות ותמיד המקרר היה ריק! אפילו בגדים לא הייתי קונה אף פעם לבד. תמיד הוא היה בא או שהייתי מתקשרת אליו לשאול אותו אם אני יכולה לקנות לי איזה חצאית בחמישים שקלים. זה היה נורא טבעי, ובכלל לא הבנתי שמהו פה לא תקין. יותר מאוחר כבר לא סיפרתי לו כשהייתי קונה בגדים. הייתי מחביאה בארון ומוציאה עם הזמן, והוא לא היה שם לב."

בפרק הרביעי: אני מציעה פתרונות ומחשבות לעתיד. בין היתר אני מציעה מענה משפטי וחקיקה. החוק מגדיר אלימות במשפחה כשימוש לא לגיטימי בכוח המופנה כלפי "בן משפחה". אלימות כזו מסווגת מבחינה משפטית כעבירה פלילית מסוג פשע, ובמקרים של "תקיפה הגורמת חבלה ממשית", העונש המקסימלי על ביצועה הוא עד שש שנות מאסר בפועל. בתחום הסוציולוגי מוכרים החיבור והערבוב בין סוגי האלימות השונים, וניכרת "זליגה" בין אלימות פיזית, שהוכרה בשיח המשפטי והציבורי כראויה לגינוי, לסוגי אלימות נוספים – אלה שמניתי ואשר טרם הוכרו בשיח המשפטי והציבורי. לעומת זה, המשפט מכיר ניסוח דיכוטומי של שני פרטים נפרדים בעימות הנסב סביב מעשה נקודתי ויחיד בזמן, אולם עבור האישה אין מדובר במעשה חד-פעמי, אלא ברצף רב פנים של התנהגויות. בהתמקדותו במעשה המוגדר בזמן ובמקום נכשל המשפט בהבנת האירוע בתוך מערכת יחסים, על מורכבותו הפסיכולוגית והרגשית.

המחקר המוצג בספר זה מצביע על כך שתוצאותיה של שתלטנות קיצונית בזוגיות הן חמורות דיין כדי שיבססו לנשים שסובלות ממנה סעד משפטי, הן כספי הן הצהרתי, בשל הפגיעה ביכולת ההשתכרות שלהן, הכשלת הפיתוח העצמי שלהן ושל הפוטנציאל הגלום בהן וכרסום באוטונומיה שלהן. לשתלטנות קיצונית בזוגיות השלכות קשות: תחושות האשמה, האיום והפחד, כמו גם האפסיות והמחיקה העצמית שעליהן העידו הרוב המכריע של הנשים, הן תוצאות פוגעניות שאין להתעלם מהן. רבות מהנשים שהתראיינו לא עבדו לפרנסתן, לא רכשו השכלה, ועיקר עיסוקן הסתכם בגידול ילדים ובטיפול במשק הבית. הסיוע יכול להינתן באמצעות סעד כספי, שיוענק ללא הוכחת נזק או לאחר כימות כלל ה"הפסד" לאורך שנות הנישואין, יחד עם חוק הצהרתי שמוקיע התנהגויות מעין אלה.

בינואר 2021 הייתה הוואי למדינה הראשונה בארצות הברית שאוסרת בחקיקה עצמאית על שתלטנות קיצונית בזוגיות. החוק החדשני והמהפכני – שנועד למנוע מה שמכונה "Coercive Control" (שתלטנות כפויה) – מגדיר מספר התנהגויות כשתלטנות קיצונית, בהן עלבונות וקללות, השפלה והקטנה, בידוד חברתי והגבלה. החוק מגדיר שתלטנות כפויה באופן עצמאי ללא קשר הכרחי לאלימות פיזית. במדינת קליפורניה הוכרה שתלטנות כפויה כסוג נוסף של אלימות במשפחה (בחקיקה שתוקנה בחודש אוקטובר 2020), ובמדינת ניו יורק הוצע תיקון לחוק העונשין כך שיגדיר ששתלטנות כפויה היא פשע.

בהיותי עורכת דין פמיניסטית אקטיביסטית, אני מציעה גם כלי משפטי למאבק בתופעה: חקיקה שתגדיר שתלטנות קיצונית בזוגיות, תקבע שהיא בלתי נורמטיבית ומזיקה, ותציע סעד לנפגעותיה – תשמש להעלאת מודעות, לחינוך ולגיוס מוסדות המדינה לסייע לנפגעות. חקיקה כזו תאפשר לנשים הכלואות במלכודת השתלטנות הקיצונית לדעת שמצבן אינו תקין, שמה שנעשה להן אינו סביר, ושהן זכאיות לפנות לרשויות המדינה לתבוע עזרה. חקיקה כזו תטיל על הרשויות את

החובה לפעול למען הנפגעות. היא תפקח את עיניהם של בני משפחה, חברות, שכנים והציבור הרחב, ואלה ידעו ויבינו ששתלטנות קיצונית היא מצב רעיל והרסני שיש להתערב בו ולהביא לסיומו.

ניסוח ראשוני של הצעת חוק

החוק למניעת שתלטנות קיצונית במסגרת משפחה

מטרת החוק

1. חוק זה מטרתו להגן על כבודם הסגולי של בני אדם במסגרת משפחה, כבוד המחיה שלהם ושוויון בין המינים.

הגדרות

2. בחוק זה –

”אדם” – איש או אישה.

”בן זוג” – לרבות בת זוג.

”אישה” – לרבות איש.

”מסגרת משפחה” – דרגת קרבה ראשונה או מגורים משותפים בבית אחד.

שתלטנות קיצונית בזוגיות

3. שתלטנות קיצונית בזוגיות מתקיימת כאשר התנהגויות הניתנות לסיווג לשלוש או יותר משש הקטגוריות המנויות להלן מתרחשות במסגרת חיים משותפים במספר אירועים נפרדים, לאורך זמן, באינטנסיביות גבוהה, ופוגעות פגיעה חמורה בניהול חיי היומיום ובאיכות חייו של אחד מבני הזוג או מבני המשפחה.¹

1. **שתלטנות באמצעים מילוליים ונפשיים:** צעקות, קללות, גידופים, עלבונות, השפלות, לעג, ביוש, האשמות שווא, או הכפפתו של אדם לאווירה של פחד ואיומים לרבות באמצעות זריקה וניתוח של חפצים ורהיטים בבית, או שיבוש יכולתו של אדם לנהל את חיי היומיום באופן שקט ונינוח, בין היתר באמצעות היטפלות קנטרנית למעשיו, שליטה הדוקה באופן בלתי סביר על פעולות יום-יומיות טריוויאליות שלו או הצרה של תחומי אחריותו כאדם בוגר, במסגרת המשפחה או במסגרת הזוגיות.

2. **שתלטנות כלכלית:** הגבלת שימושו של אדם בוגר שאינו בעל לקות במשאבים כלכליים שהוא זכאי להשתמש בהם על פי חוק, או מניעת מידע מלא לגביהם, והכל באמצעות חסימת גישתו של אותו אדם לידע או לאמצעים המאפשרים ביצוע פעולות פיננסיות, חיובו לפנות לאחד מבני המשפחה או לאדם אחר לשם ביצוע פעולות פיננסיות או פיקוח צמוד על פעולותיו הפיננסיות.

3. **שתלטנות מינית:** כפייה, תובענות או ביזוי מיניים שאינם מתחשבים ברצונו החופשי של אדם, והכל באופן המבטל את תחושת הסובייקט שלו.

4. **שתלטנות פטריארכלית:** התייחסות מתמדת לאדם כאל קטין הכפוף לחסות גבר בגיר, לרבות פיקוח ומעקב צמודים תוך פגיעה בפרטיותו.

¹ המחקר שערכתי התמקד בנשים נשואות בלבד. מאחר שזהו נוסח ראשוני של הצעת חוק, אני מרחיבה אף ל”בני משפחה” כיוון שיש לשקול להחיל את החוק גם על בני משפחה נוספים שעשויים להיפגע מדפוסים של שתלטנות קיצונית, כגון הורה מבוגר או ילדים של בני הזוג.

5. **שתלטנות באמצעות הגבלה** : פגיעה ביכולתו של אדם ליצור, לקיים או לטפח קשרים קרובים עם בני משפחה, חברים וידידים; בידודו של אדם ומניעתו מקיום מגע חופשי עם הציבור הרחב; נקיטת פעולות שיש בהן כדי להוביל לבידודו החברתי של האדם; נקיטת פעולות שיש בהן כדי לפגוע באופן בלתי סביר בפרטיותו של האדם, לרבות באמצעות הקלטה; דרישת דיווח על מעשיו ומקום הימצאו; או הגבלת חופש התנועה שלו, לרבות שימוש ברכב.
6. **שתלטנות ביחס להתפתחות אישית**: הגבלה, באמצעות איסור או איום, של לימודים, הכשרה או השתלמות מכל סוג או של יציאה לעבודה של אדם הזכאי לעשות זאת על פי חוק.

נקיטת אמצעים בידי לשכת הרווחה

4. (א) אדם שחש כי הוא סובל משתלטנות קיצונית בזוגיות, רשאי לפנות ללשכת רווחה באזור מגוריו ולדרוש התערבות טיפולית לשם ביטולה.
- (ב) עובד רווחה המזהה דפוס של שתלטנות קיצונית בזוגיות רשאי להציע לבני המשפחה התערבות טיפולית.
- (ג) לשם זיהוי התופעה, לשכת הרווחה רשאית להפעיל בדיקה יסודית ולכתוב דין וחשבון או תזכיר.

שתלטנות קיצונית בזוגיות – עוולה אזרחית

5. שתלטנות קיצונית בזוגיות היא עוולה אזרחית, והוראות פקודת הנזיקין [נוסח חדש], יחולו עליה בכפוף להוראות חוק זה.
6. בית המשפט לענייני משפחה רשאי לפסוק בשל שתלטנות קיצונית בזוגיות פיצוי שלא יעלה על סך 120,000 שקלים חדשים, ללא הוכחת נזק; סכום זה יעודכן ב־16 בכל חודש, בהתאם לשיעור עליית המדד החדש לעומת המדד הבסיסי.

צו הגנה

7. (א) בית המשפט לענייני משפחה רשאי לתת צו האוסר על אדם לעשות את אלה כולם או מקצתם או לקבוע להם תנאים (להלן – צו הגנה):
- (1) למנוע מבן זוגו או מבן משפחתו מידע או פעילות כלכלית, או לפעול כלכלית באופן הפוגע בזכויותיו של בן זוגו או של בן משפחתו;
- (2) לעקוב אחר בן זוג או בן משפחה;
- (3) להקליט בן זוג או בן משפחה;
- (4) להגביל בן זוג או בן משפחה מלהשתמש ברכב כאשר הוא רשאי על פי חוק לעשות כן.
- (ב) ניתן צו הגנה, רשאי בית המשפט עם מתן הצו או במועד מאוחר יותר, להורות למחויב על פי הצו, לתת התחייבות שיקבל טיפול מגורם שיקבע בית המשפט לענייני משפחה.
- (ג) לא יורה בית המשפט לענייני משפחה על התחייבות לקבל טיפול אלא אם הוגש לו תזכיר על פי סעיף 4 לחוק זה.

שיום התופעה חשוב והכרחי, אך הוא הצעד הראשון, וכך גם הצעת החוק. על בסיס אלה ובעזרתם, אני קוראת לחברותיי וחבריי מתחומי המשפט, החינוך, התקשורת, הטיפול והפוליטיקה לחשוב על פעולות המשך מתוך מעגלי ההשפעה שלהן ושלהם כדי לבנות את הצעדים הבאים: העלאת מודעות לשתלטנות קיצונית בזוגיות; טיפול בה, מניעתה ומיגורה; דרכי ענישה אפשריות וסנקציות כלכליות שתוטלנה על הפוגעים; הגנה על נשים נפגעות שתלטנות קיצונית; וחינוך לזוגיות בריאה ומעצימה. זוהי שליחותי ואני נכונה להצטרף למסע של כל אחת ואחד מכן ומכם.

צרו עימי קשר. בואו נצעד את הצעדים הבאים יחד.

שלכן ושלכם,

אילנה

Imprisoned@Ilanakwartin.com